

CESTA K ROMŮM

Gymnázium Přírodní škola o.p.s. Expedice 2014

Autoři: David Kubec, Dominika Adamcová, Amos Didunyk, Marek Adamec, Lucie Kolínová, Ester Jančaříková

Odborný konzultant: Magdalena Bartáková, Vít Novotný

13.10.2014

Obsah

1	Úvodem.....	4
2	Cíle – záměry cesty do Krásné Lípy	5
3	Jak probíhala práce.....	5
4	Jak probíhaly rozhovory	7
5	Romové a vzdělání.....	8
5.1	Co nám o tématu říká kniha "S Romy žít budeme, jde o to jak"	8
5.2	Co jsem o vztahu Romů ke vzdělání zjistil díky rozhovorům v Krásné Lípě?	9
6	Úvod do problematiky romštiny	Error! Bookmark not defined.
7	Potupa a jejich následky.....	Error! Bookmark not defined.
8	Sny, přání a představy Romů o jejich budoucnosti.....	20
9	Předsudky.....	21
10	Divadlo - herectví.....	Error! Bookmark not defined.
11	Zpívání s Romy	24
12	Tanec s Romy z Krásné Lípy	25
13	Závěr divadlo.....	26
14	Závěr.....	27

1 Úvodem

Seznámit a skamarádit se s Romy? Trávit s nimi volný čas a nacvičit s nimi divadlo? Dozvědět se něco z jejich rodinné historie? Všechno tohle nám nabízela Krásná Lípa, kam jsme se měli vypravit v rámci čtrnáctidenního školního projektu. V tomto malém městečku na úplném okraji naší země je poměrně velká romská komunita. Vzhledem k nedostatku práce, demonstracím proti Romům, které zde před nedávnem proběhly a řadě dalších sociálních problémů je život zde poměrně dobrodružný a pro některé lidi těžký.

O nemalé menšině Romům, se často dočítáme v novinách, na internetu, nebo o nich slyšíme ve zprávách. Povídáme si o nich mezi sebou, nebo je míváme na ulicích. Tohle všechno utváří naše názory a pohled na tuto menšinu. Ale, známe je vlastně? Jací doopravdy jsou? Jedinou možností, jak najít odpovědi na tuto otázku je vypravit se mezi ně, poznat je jako jednotlivé lidi a nahlédnout do jejich všedního života. Při pronikání do tématu nám již v Praze vyvstala řada otázek, na které jsme v Krásné Lípě chtěli najít odpověď. Například: Jaká je jejich rodinná historie, co jim vyprávěli rodiče, jak vidí školu, ale hlavně, jak je jejich současný život ovlivněn tím, co prožili v minulosti.

Rozhodli jsme se, že jim budeme naslouchat. Vyslechneme si životní příběhy starších Romů a skamarádíme se s mladšími. Otázkou zůstávalo, jak se k Romům dostat. Obrátili jsme se proto na místní Romské sdružení Čačipen. Snahou sdružení bylo pomoci romským dětem a rodinám. Nabízelo jim řadu volnočasových aktivit, doučování nebo sociální pomoc. Díky sdružení jsme se nakonec dostali ke skupině mladých Romů a také k několika starším Romům, kteří nám byli ochotni vyprávět.

Vyprávění a historii starších Romů jsme zaznamenávali. A abychom do poznávání Romské historie zapojili i mladší generaci, rozhodli jsme se s mladými Romy nacvičit krátké divadlo skládající se z historek, které nám vyprávěli starší Romové. Abychom divadlo oživilo a využili velkého hudebního potenciálu Romů, obsahoval scénář také taneční scény s živou hudbou.

Pokud vás zajímá, jak to všechno dopadlo, co jsme zjistili a co zažili, neváhejte a ponořte se do dalších řádků této práce.

(Dominika Adamcová, 18 let)

2 Cíle – záměry cesty do Krásné Lípy

To co nás nejvíce přitahovalo na práci s Romy, bylo poznání jejich životních příběhů a práce s našimi romskými vrstevníky. Chtěli jsme poznat jejich kulturu, mentalitu a myšlení. Chtěli jsme pomocí rozhovorů zjistit příběhy, nebo historiky ze života starší generace Romů. Zajímaly nás odpovědi na otázky z různých oblastí. Životní příběhy jsme chtěli následně zpracovat uměleckou formou, například vytvořit krátké divadlo.

První velká oblast našeho zájmu byla jejich rodinná historie – odkud pocházejí a jak žili jejich prarodiče. Další věc, která nás zajímala, byla romština. Chtěli jsme zjistit, jestli ji ještě umí, jaký je jejich vztah k ní a jestli vůbec považují za důležité ji umět. Dále nás zajímala odpověď na otázku, jestli jim někdo někdy v historii zakazoval mluvit romsky. Měli problémy s češtinou ve škole? Museli kvůli tomu přejít do zvláštní školy? Zajímaly nás také jejich sny a přání, jak si představovali budoucnost a co jim bránilo si své sny splnit. Dále, jestli se někdy setkali s diskriminací ve společnosti, kde všude zažívali tuto diskriminaci a jakým způsobem probíhala. Naším hlavním cílem pak bylo vyvodit celkový závěr z toho, co zjistíme a odpovědět si na otázku, jakým způsobem je současný život Romů ovlivněn tím, co prožili v minulosti.

Dalším cílem naší práce bylo zpracovat životní příběhy do umělecké formy, podle toho, co bude nejvíce lákat zdejší romskou mládež. V plánu bylo vytvořit buď divadlo, nebo píseň, anebo taneční vystoupení. To co společně vytvoříme, jsme pak chtěli prezentovat v podobě veřejného vystoupení a zaznamenat ho na CD. Tímto způsobem jsme chtěli oživit vzpomínky a také probudit zájem mladší generace o historii vlastní rodiny a o problematiku diskriminace menšiny Romů.

(David Kubec, 19 let)

3 Jak probíhala práce

Celá práce byla rozdělena do tří fází.

Před odjezdem do Krásné Lípy jsme v Praze strávili jeden týden přípravnými pracemi. Probíhala diskuse nad tématem naší práce a sběr informací o romské historii a kultuře a o sociálních problémech Romů. Bylo třeba také vymyslet otázky, na které se budeme ptát dotazovaných a také si rozdělit témata, na která se každý ze skupiny zaměří při práci s mládeží. Byla vymyšlena kostra toho, co by se dalo se zdejší mládeží dělat. V rámci přípravy jsme navštívili Mgr. Zuzanu Bedřichovou, z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FFUK, která se věnuje češtině romských dětí, o níž vydala publikaci *Jazyk jako stigma? Analýza chybovosti textů romských žáků 9. ročníků základních škol praktických* (Praha: Práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2013) a v současné době pracuje jako vedoucí klubu Mapa pro sociálně znevýhodněné děti na Praze 8 na Palmovce.

Také jsme navštívili Romské sdružení Čačipen, kde jsme domluvili návštěvu a průběh prvního setkání s mládeží, která tam chodí. Celá tato fáze trvala jeden týden.

Fáze dvě probíhala dva týdny v terénu, kde jsme dělali program s našimi vrstevníky a vedli rozhovory s pamětníky. Dále jsme z knih studovali romskou kulturu a historii. Každý z nás si vedl deník, do kterého si zapisoval vlastní postřehy a získané zkušenosti. Během téměř celého pobytu probíhala příprava divadelního představení, které vycházelo z rozhovorů s pamětníky. Před odjezdem jsme zahráli divadlo, které jsme s mladými Romy nacvičili.

Poslední fáze spočívala v sepsání závěrečné zprávy, v diskuzích nad získanými rozhovory a zkušenostmi a v prezentování našich výsledků.

(David Kubec, 19 let)

4 Jak probíhaly rozhovory

Průběh rozhovorů s Romskými pamětníky jsme si museli předem rozmyslet. Uvědomili jsme si, že se ptáme se na poměrně osobní témata, proto jsme se rozhodli rozhovory nenahrávat, jen jsme si vše zapisovali. Důležité dále bylo ve výsledcích práce zachovat úplnou anonymitu respondentů. Po první schůzce s pracovníky Romského sdružení jsme se dozvěděli, že musíme počítat s tím, že ne vždy vše dopadne podle našich představ. Například když položíme otázku, která nám připadá jasně formulovaná, může se stát, že na ni dostaneme odpověď, jako bychom se ptali na něco jiného. Dále jsme si uvědomili, že kdyby se měli všichni členové skupiny během daného rozhovoru soustředit na vše, mnohé bychom nemuseli pochytit. Nakonec jsme se tedy rozhodli, že necháme rozhovorům volnější průběh a každý bude při poslechu dávat pozor na jedno téma, které si předem vybere. Každý si ke svému tématu připravil přibližně 5 otázek, na které si během dvou týdnů shromažďoval materiál nejen z rozhovorů ale také z odborné literatury. Několik rozhovorů jsme měli předem domluvených, ale velká většina probíhala náhodně. Když jsme domlouvali rozhovory, nikdy jsme neměli jistotu, že na domluvené místo dorazí. Věděli jsme, že naše téma je pro ně osobní, tudíž jsme dávali důraz na citlivé jednání a správně formulované otázky. Informace z rozhovorů jsme zaznamenali pouze formou zápisků. Nahráli jsme jen jeden rozhovor, u kterého jsme uznali, že nám přinese nejvíce informací a dotazovaný s tím souhlasil. Ostatní jsme zkráceně zapisovali. Největší naší obavou bylo odbíhání od tématu. Báli jsme se, že se dotazovaní rozpovídají a i přesto, že bude jejich vyprávění zajímavé, nepřinese nám potřebné informace. Myslím, že tato obava se naštěstí nenaplnila. Všichni jsme se dozvěděli ke svému tématu mnoho informací, často nečekaných a obohacujících.

(Lucie Kolínová, 17 let)

5 Romové a vzdělání

Na to, jak se Romové v českých školách učí, existuje mnoho názorů. Toto téma jsem si zvolil, abych si udělal alespoň částečný obrázek o tom, jak je to doopravdy. Následující informace jsem získal zčásti studiem příslušné literatury a zčásti vlastní zkušeností s Romy z Krásné Lípy.

Přizpůsobivost českých Romů v oblasti vzdělávání bývá často odsuzována bez většího zkoumání. Někdo tvrdí, že Romové jsou nepřizpůsobiví a nekompatibilní s naší kulturou jak z hlediska jazykového, tak z hlediska zvyků a hodnotového systému. To je sice z části pravda, ale nesmíme přehlížet fakt, že české školy většinou nejsou ochotné se zabývat specifickými problémy Romských dětí. Problém je v tom, že mladí Romové jsou vychováni v odlišném prostředí a odmalička se učí jiné věci, než jsou po nich poté vyžadovány ve škole (např. jsem se dověděl, že některé romské děti jsou odmalička schopny rozeznat hodnoty bankovek a mají přehled o tom, co si za ně můžou koupit. Vlivem toho, že žijí v pospolitosti je u nich (mimo jiné) také mnohem vyvinutější sociální inteligence). Velkou bariérou (která dnes v některých oblastech Česka naštěstí není tak velká, jako dříve) je pro romské děti na začátku školní docházky nedokonalá znalost češtiny. Je to o to horší, že v naprosté většině rodin se již romsky nemluví, a tak romské děti nemají v podstatě žádný mateřský jazyk, ve kterém by si mohli být jisté. Takže například často nerozlišují dlouhé a krátké hlásky nebo nevnímají rozdíl mezi spisovnou mluvou a vulgarismy, neboť ani jejich rodiče, mluvící romským etnolektem češtiny, nejsou schopni vulgarismy přesně rozlišit. To všechno vede k sociálnímu vyloučení a snížení sebevědomí mladých Romů. Někdy následně dochází k ventilaci úzkosti a strachu například ve formě negativních vlivů na okolí.

5.1 Co nám o tématu říká kniha „S Romy žít budeme, jde o to jak“ (Napsal Pavel Říčan. 1. vydání v r. 1998, nakl. Portál)

Tuto knihu jsem si pro zpracování vybral proto, že poskytuje úžasné množství informací, přehledně uspořádaných do jednotlivých kapitol, které pokrývají valnou většinu toho, o co by se kdokoli mohl v souvislosti s Romy zajímat.

Především mi tato kniha potvrdila jednoduchou hypotézu, totiž, že počátečním problémem ve vzdělávání mladých Romů je nepochybně přístup jejich rodičů, kteří školu vnímají vesměs jako „bílou“ – negativní organizaci, která jim odepírá celodenní kontakt s dětmi kvůli něčemu, co oni sami nevnímají jako důležité. Čeští Romové totiž jako etnikum nikdy moc do školy nechodili a ani vzdělání nepotřebovali (vlastně neměli ani šanci nějaké získat, a navíc se to vymykalo jejich tehdejšímu způsobu života). Vzhledem k tomu, že v osadách na Slovensku, (většina Romů přišla ze Slovenska do Česka s vidinou lepší životní úrovně, na Slovensku se Romové živili hraním na hudební nástroje a prací na poli a poté za komunismu vykonávali v Česku spíše „kopáčské“ práce. V mnoha případech jsou romští rodiče dokonce rádi, je-li jejich dítě posláno do speciální školy, neboť se tam většinou cítí lépe a je mnohem větší pravděpodobnost, že školu dokončí. (mimo jiné je to ale i tím, že sami rodiče do zvláštní školy chodili a nedokáží dítě vést k běžnému studiu. Na zvláštních školách se děti cítí lépe,

neboť na ně není kladeno tolik požadavků a navíc zde také tolik nehrozí diskriminace a posměch ze strany spolužáků. Romské děti jsou zvyklé mezi sebou komunikovat, tudíž neberou jako špatnost, když se při písničkách radí (nemají totiž tak rozvinuté vědomí individuální odpovědnosti, spíše jsou zvyklé žít v kolektivu). Naopak ale nejsou zvyklé komunikovat s dospělým „gádžem“. Dalším problémem je to, že romské děti nejsou schopny se soustředit po dlouhou dobu – při výuce by se tedy mělo dělat více přestávek. V některých „gadžovských“ rodinách stále převládá názor, že Romové mají na jejich děti špatný vliv, neboť jsou příliš „znalé života“ v důsledku toho, že je jejich rodiče příliš zasvěcují do svých záležitostí. Pavel Říčan ve své knize dále radí, že romské i neromské děti by se proto od malička měly učit, že je pro obě strany výhodnější, budou-li se spolu kamarádit a spolupracovat, než když si budou navzájem házet klacky pod nohy.

5.2 Co jsem o vztahu Romů ke vzdělání zjistil díky rozhovorům v Krásné Lípě?

Na začátek bych chtěl říci, že práce s Romy v Krásné Lípě byla vlastně mou první hlubší zkušeností s Romy. Do té doby jsem Romy vnímal více méně jako zkrachovalé etnikum, naprosto nekompatibilní s naší společností, z kterého se jen občas oddělí jedinec, který nás, patřící do majority, ohromí tím, že např. vystuduje vysokou školu. Tím však nechci říci, že bych Romy nepovažoval za sobě rovné, ba naopak cenil jsem si zejména jejich soudržnosti a vzájemné lásky. Většina mých zkušeností byla čerpána z náhodných setkání na ulici, při kterých jsem několikrát málem dostal tzv. na držku. To, že si takovým impulsivním chováním někteří Romové kompenzují svůj vlastní strach, jsem se dozvěděl až studiem příslušné literatury.

Po prvním setkání s místními mladými Romy jsem byl velmi překvapen, spíše svoji vlastní naivitou, neboť to, že se chovali a mluvili nachlup stejně, jako puberťáci z většinové společnosti, se dalo předpokládat. Na první pohled se tedy zdálo, že zde o nějakých rozdílech nemůžeme mluvit, ovšem postupem času se ukazovalo, že zas tak úplně stejní nejsme (například se při nacvičování divadla romské děti, ač velmi veselé, hravé a talentované, ukázaly být jen stěží organizovatelné. Dále také stojí za povšimnutí, že se často začnou paralelně bavit s někým jiným, zatímco konverzují s vámi.)

Ještě v přípravném týdnu jsem si připravil sérii otázek a doufal jsem, že na ně v průběhu expedice naleznu odpověď. Byly to otázky typu: chodí mladí Romové rádi do školy?, jaký je jejich vztah k učitelům?, co by ve školách vyučovali oni?... Zpětně si uvědomuji, že jsem měl přeci jen na pokládání takových otázek vymezit více času, i když jejich reakce na mé otázky nebyly vždy povzbuzující. Romským puberťákům se totiž o škole moc mluvit nechtělo, a když ano, pak se mi na otázku „Jak bylo ve škole?“ dostávalo odpovědi jako: „Nuda!“, „Jó, v pohodě!“, „Nic moc“ atd.. Dalo by se tedy říci, že studium jako takové nebylo, alespoň pro Romy, se kterými jsme se mohli setkat, nijak žhavé téma. Maximálně se byli ochotni bavit o tom, kdo byl drzý na učitele a kdo to komu ve škole „nandal“. Celkově jsem se od tamější mládeže moc o dění ve škole nedozvěděl. Bohatě mi to ale vynahradily informace, získané

z rozhovorů s pamětníky. Paní Z nám například vyprávěla, jak ji v druhé třídě násilím odvedli ze školy základní a dali ji do školy praktické, aniž by předtím upozornili rodiče.

Pan F se během proběhnuvšího rozhovoru také zmínil o výrazně pozitivní změně, která se stala v roce 2004, kdy se podařilo v Krásné Lípě docílit toho, že romské děti již nejsou bezdůvodně posílané do zvláštních škol. To se zejména za komunismu, ale i po něm často stávalo. Podařilo se jim vytvořit předškolní klub, ve kterém se děti v předškolním věku připravují na nástup do první třídy, což je zejména pro romské děti velice důležité. To dokazuje, že romské děti zdaleka nejsou nepřizpůsobivé, ale že je možné s nimi s pozitivními výsledky pracovat, jak to právě dokázalo RSC. Jinak se většina informací, poskytnutých pamětníky vztahovala ke školám za komunistického režimu. Například jsem se dozvěděl, že romské děti byly okamžitě posílány do zadních lavic, aby nerušily, nebo že bylo pravidelně kontrolováno jestli mají vši, za což se velmi styděly. Styděly se také za jakoukoli pomoc od „Gadžů“. Například ukázalo-li se, že dítě nemá svačinu, učitelka mu namazala chleba. Ze základních škol byli často bezdůvodně a za dramatických okolností posílány do škol praktických (viz příběh paní Z). Domnívám se, že díky těmto negativním zkušenostem se většina Romů ani dnes aktivně nebrání přeřazení svého dítěte do zvláštní školy, neboť jsou zvyklí, že za komunismu se s tím nedalo nic dělat. Od pana J jsme se dozvěděli, že musel přestoupit ze Základní školy v Krásné Lípě do Rumburku kvůli učitelům, kteří Romy mlátili. Stejného zacházení se mu dostalo také na střední škole, kde jeden učitel bouchal studenty zezadu do hlavy, když se nedívali (onoho učitele později zavřeli za znásilnění jedné studentky). Až na výjimky jsme poznatky o Romech v komunistických školách uplatnili v závěrečném divadle. Z rozhovorů ale mimo jiné vyplynulo, že většina rodičů v Krásné Lípě dbá na to, aby jejich dítě do školy chodilo, neboť vzdělání jejich dětí je pro ně jediná šance, jak se v budoucnosti uplatnit. Děti samotné možná podvědomě chápou, že pro ně vzdělání představuje možnost budoucího uplatnění, nemají ale motivaci k tomu, aby se studiu řádně věnovali. Slečna A, kterou jsme potkali poslední den našeho pobytu v Krásné Lípě na náměstí, vyprávěla, že jí její maminka učí vařit a celkově ji hodně začleňuje do vedení domácnosti (když jsme ji potkali, zrovna byla se svým malým bráškou na procházce). Je tedy pravděpodobné, že některé tamější děti školu neberou příliš vážně také proto, že se domnívají, že se toho více naučí od svých rodičů. Pan F se nám také svěřil, že ho jeho otec vychovával k pořádku a poslušnosti. Pan F nyní pracuje jako terénní pracovník, což určité vyšší vzdělání vyžaduje, což znovu ukazuje, jak je výchova rodičů v takovýchto ohledech důležitá. Ačkoliv je postoj ke vzdělání některých našich tamějších vrstevníků poněkud alarmující, určitě by se našly i paralely mezi studenty z majority, kteří často (zvláště v pubertě) přistupují ke vzdělání lhostejně, někdy dokonce s odporem. Nepodcenitelným faktorem je také to, že v Krásné Lípě (a ve Šluknovském výběžku obecně) panuje vysoká míra nezaměstnanosti. Na základě získaných informací si myslím, že vztah dětí z Krásné Lípy ke vzdělání je dán spíše sociální situací většiny tamějšího obyvatelstva, než jejich přesvědčením o tom, že vzdělání není důležité.

(Amos Didunyk, 17 let)

6 Romský etnolekt češtiny

Tyto informace byly čerpány z knihy: Jazyk jako stigma, od Zuzany Bedřichové, FFUK, Praha 2013 a z knihy: Můžeme se domluvit od Mileny Hübschmannové, 2002, Univerzita Palackého v Olomouci. Myslím si, že by si každý měl aspoň jednou za život prolistovat jednu z výše zmíněných knih. Téma romistika je velice složité a člověk se musí snažit, aby je pochopil. Za sebe můžu říct, že po vynaložení snahy je chápat, mám pocit, že mi to dalo mnohem víc do života, než jsem si mohla přát.

Zhruba v 70 letech 20. století bylo Romům zakázáno mluvit romsky na veřejnosti. Historie zakazování romštiny se táhne okolo Romů již hodně dlouho. V době vlády Marie Terezie dostávali Romové za mluvení jejich hantýrkou pětadvacet ran holí. Komunisté sice trest bitím nepropraktikovali, nicméně hrozili Romům jinými tresty. Na veřejnosti byl romský mluvčí zesměšňován a vyháněn. Romským dětem hrozili, že předvedou jejich rodiče před trestní komisi. Romština byla zesměšňována a snažili se ji všemi způsoby potlačit. Z generace na generaci se ztrácela (neplatí u tzv. olašských Romů). Důvod? Rodiče nechtěli dělat svým dětem život ještě těžší. Majoritní společnost mluvila česky a oni chtěli, aby děti do společnosti zapadli a tak i ve své domácnosti mluvili česky. Rodiče, kteří by doma na dítě mluvili romsky, by mu tím znepríjemnili budoucí život. Ale romští rodiče neměli stejně rozsáhlou slovní zásobu jako rodiče českých dětí a tak stále vznikal rozdíl mezi češtinou dětí romského a českého původu. Romští rodiče dětem málokdy četli a tak se děti nesetkávaly s psanou češtinou. S Romskými dětmi také nikdo necvičil abecedu. Aspoň nějaké předškolní znalosti o písmu a chování ve společnosti, mohly děti získat ve školkách. Dost často se, ale stávalo, že školky byly přeplněné. Situace je dnes dosti podobná. Proč dát do školek romské děti u kterých velmi často zůstává matka doma (nezaměstnaná), ale děti „gádžů“ u kterých oba rodiče pracují nechat doma? A tak školky nabírají „gádžovské“ děti, ale naštěstí už dnes vznikají tzv. předškolní třídy, kam nastupují děti ze sociálně slabších rodin (ne jen Romové), aby dítě získalo aspoň základní školní návyky. Dnes je ale situace s romštinou i češtinou Romů dosti zvláštní. Většina Romů neumí dobře spisovnou češtinu, ale jelikož se romský jazyk v době komunismu nemohl předávat do dalších generací, tak dnešní Romové neumí dobře mluvit svým, původní mateřským jazykem – romštinou a současný mateřský jazyk - češtinu neovládají na takové úrovni jako jiní češi. Situace dnešní romské generace je následovná: $\frac{1}{3}$ romských dětí umí používat romštinu aktivně. Zhruba $\frac{1}{3}$ dětí romštinu používat pasivně – rozumí, když slyší. $\frac{1}{3}$ již neumí romsky. Mateřským jazykem se stala čeština.

Teď již, ale k tomu co je romský etnolekt. Vhodnou definici romského etnolektu ke které jsem se dostala, vytvořila paní Bořková v roce 2006, která jej charakterizovala takto: „romský etnolekt je jazykovou varietou češtiny, jejíž strukturní specifika jsou způsobena vlivy romštiny a slovenštiny- původních kódů (vlivů) etnolektního řečového společenství.“ (Bořková 2006:6)

A dále: „Romský etnolekt češtiny lze definovat jako variantu přijatého jazyka, tj. češtiny,

- a) Kterou hovoří převážně členi českých romských komunit

- b) Jejíž strukturní specifika jsou způsobena převážně vlivem původních jazyků daného řečového společenství: romštiny a slovenštiny.
- c) Za etnolektní, resp. specifické etnolektní prvky jsou zde považovány takové strukturní odchylky od mainstreamové obecné češtiny, jež jsou zároveň součástí řečové normy etnolektního společenství (tj. nikoli např. přeroknutí a obdobní okazionalizmy.“ (Bořková 2006: 10-11),

Některé etnolektní prvky (dle přehledu etnolektních prvků podle jejich původu a rozšíření):

Etnolektní spojky: bo, lebo, abo, že; co (ve větách kde není předmětem)

- Některá slova s etnolektní vazbou: mít sen s
- Adjektivní tvar *nejlepší* užívaný ve významu adverbialním *nejlépe* (*Petr je nejlépe ve fotbalu*)
- Gramatické kalky: pouštět strach, pouštět spaní
- Slovesa s etnolektní vazbou: brečet za, brečet na, mít záchvaty za, stejskat si za
- Sémantické kalky: přinést ve významu přivést (do školy: přinesla jsem vám to dítě), pít cigaretu, dávat nervy do (koho).

6.1 Ústa vycházejí ze srdce aneb romská čeština

Proč tento nadpis? Ústa vycházejí ze srdce, to je jedno z romských lidových přísloví. Znamená, že Romové říkají všechno na rovinu, rovnou od srdce. Můj úkol v této kapitole je prozkoumat mluvenou část romštiny. Mým úkolem bylo všimnout si, jakým způsobem Romové mluví. V čem mají v řeči problémy. Snažila jsem se najít rozdíly jejich mluvy vůči naší. Zajímalo mě, jestli doma mluvili tajně romsky a jaký to mělo vliv na vytrácení romštiny přes různé generace. A snažila jsem se z toho, co nám vyprávěli vytáhnout informace o jejich vztahu k romštině. Mluvila jsem se svými vrstevníky, ale i s lidmi o mnoho let staršími. Zajímalo mě a doufám, že to bude zajímat i vás, proč se romština vytrácela, jak moc už vymizela a snažila jsem se zamyslet nad tím, jaká je pravděpodobnost, že úplně vymizí. Používá má věková generace dětí ještě romská slova v běžné mluvené řeči? Mají ještě romský přízvuk moji vrstevníci? Má Romská čeština vliv na jejich prospěch ve škole? Měla jsem mnoho otázek a získala jsem mnoho odpovědí.

Co jsem zažila, píšu, aneb mé zkušenosti s češtinou Romů

„Moudré slovo je cennější než peníze, dobré slovo je víc než chleba“ *Romské lidové přísloví*

Chci zmínit, že Romové jsou hlučnější, než jsme zvyklí a při konverzaci používají mnohem víc ruce a pohyby těla (mimiku). Aspoň mě to tak přišlo. Z prvního dne mám zapsané, že s nimi řeč nikdy nestála a pořád se s námi o něčem bavili, a to dost přímočaře – Jak praví romské přísloví ústa jsou dveře od srdce – Svou přímočarost projevili třeba tím, že se podívali na jednoho člena naší skupinky a řekli mu, že vypadá jako takový typický šprt. On se sice snažil „gádžovskly“ bránit, ale Romové to mysleli v dobrém... Mě taky po těch 2 týdnech nazývali dilinou či dilinkou ale vlastně se mi to označení líbilo. Bylo myšlené přátelsky. U Romů je, každé méně příjemné sdělení doprovázeno omluvami a radami. Vše si říkají. Takže drobné legrácky či neshody jsou u nich pořád, ale berou je jen jako jakousi hru. Kterou je zábavné pozorovat a jistojistě i hrát.

Ukázky slovních kuriozit, či nedorozumění z prvního dne:

Lucka: Dlouho jsem ten provaz nedělala. Rom: V kolik?

Při představování: Jsem Martin a těšilo mě (místo těší mě)

Následující vyprávění jsme měli možnost vyslechnout od paní M. Zhruba 50leté romské paní.
:

„Když jsem byla malé dítě, mluvilo se u nás doma romsky. Naučila jsem romsky a se svými rodiči mluvím občas romsky i dnes. Syn se mnou, ale romsky mluvit odmítá. Přeji si aby se můj syn naučil romsky a říkávám mu: „uč se romštinu, nikdy nevíš kdy tě někdo za to, že mluvíš česky zmlátí.“ Paní M. dále říkala: V dnešní době, když mezi sebou mluví dva čeští Romové romsky tak to zní, jako kdyby zpívali, jelikož romština od češtiny převzala spousty slov způsobem přidání koncovek is, os atd... Přízvuk a intonace romštiny se taky spíše podobná zpěvu.“ To co nám řekla předvedla v rozhovoru v romštině s vedle sedící paní. V tomto rozhovoru se ptala, co měli k obědu – odpověď byla gulašis a knedlikos... takže jsme s naučili další dvě romská slova. Paní M. nám vyprávěla dál... „ Jednou jsme si takhle šli se svojí partou do kina a mezi sebou jsme se bavili romsky. Začali se za námi otáčet lidé a pokřikovat: „Vy parchanti, vy cigáni co tu mluvíte cigánsky?!“ Bylo to ponižující, když na nás nadávali na ulici a tak jsme se snažili ohradit,, Ale my si tu můžeme přece mluvit, jak chceme“ odpovědí nám bylo, že na veřejnosti nikdo cigánsky mluvit nebude. Byla jsem opravdu vděčná, jsme vklouzli do tmy promítacího sálu.“

„ Moje maminka byla typická stará cigánka, což znamenalo, že neuměla ani číst ani se podepsat. Nejdřív pracovala na poli, ale pak dostala práci ve sklárně – nalepovat na skla etikety- . Museli jsme jí naučit abecedu, aby je vůbec zvládla nalepovat. Naučili jsme jí taky jak se podepsat- dřív to bylo snaží, kdo neuměl číst a psát prostě udělal tři křížky a bylo postaráno, dnes však ne, dnes každý musí umět psát, číst, umět se podepsat.“

„Největší problém jsem ve škole měla s psaním i a y s čákami a háčky... s češtinou ani tolik ne. Za komunistů byl totiž takový kroužek – něco jako dnešní logopedie- kde se na děti mluvilo česky. Tím jsem se naučila mluvit dobře.“

„Když mi bylo 9 let zastavila mě na ulici policie a říkali mi, ať nemluví romsky, že jsem v Čechách a ne někde na cigánské osadě. Nikdo nechtěl romštinu ani slyšet. Když jsem si třeba jako dítě zpívala cigánsky a uslyšel mě někdo z gádžů většinou mě okřikl a nebo řekl ať se seberu a jdu si vřeštět tu hantýrku domů.“

Rozhovor s panem F.

Doma mezi sebou moji rodiče mluvili romsky. Na některé starší děti se u nás taky mluvilo romsky, ale já jsem byl mezi mladšími. Romsky jsem sem, jako malý nenaučil (asi hlavním důvod bylo i to, že do 5 let byl v dětském domově, do kterého ho sociálka odvezla 14 dní po narození), Lituji toho že neumím mluvit romsky, romštinu jsem se sice doučoval, ale neumím mluvit romsky plynule jako jiní z mé rodiny. Mnohem lepší mám češtinu, mám jí jako svůj mateřský jazyk. Můj názor je, že by se všechny romské děti měly naučit romsky. Je to část romské osobnosti, která by se neměla nechat potlačovat majoritou. Vždyť všude jinde po světě mluví národnostní menšiny svým jazykem, proč ne tady? Ve školách kde nemluví učitel romsky, tak ať je asistent učitele, stejně jako to je třeba ve Francii. Děti by se ve škole měly učit romsky- mluvit svým jazykem. Pro Romy je čeština cizí jazyk. Doma by se s dětmi mělo mluvit romsky, Romové jsou sice Češi, ale mluvit romsky by stejně měli umět.“

Podle toho, co říkal, tak se užívání romštiny nejvíce vytrácelo právě v jeho generaci, zhruba v 70.letech. Jeho otec ještě s rodiči mluvil romsky, ale nejspíš s nimi občas mluvil i česky, jelikož pan F. říkal, že jeho otec rodičům vykal – ať už v češtině či romštině. Romské děti prý rodičům vykali v historii mnohem déle než děti „gádžovské“.

Další odstavec zajímavých slov, které jsme měli možnost slyšet při normální komunikaci s Romy:

Přednášet x předvádět – kdy budeme to divadlo přednášet

Při loučení: Přemýšlejte na mě

Vyprávění pana J.

„Doma jsme romsky nemluvili, jen zřídka. A říkal, že on sám romsky mluvit neumí- jen jí rozumí, když jí slyší. Na své děti pochopitelně romsky nemluvil a tak se ani jeho děti romsky nenaučili. Jeho názor je, že každý správný cigán by měl umět aspoň trošku romsky. Může se stát, že to budou potřebovat.“

„Jednou mi to, že umím romsky zachránilo život, či mě to alespoň ušetřilo před pořádným výpraskem. Jel jsem zrovna vlakem s partičkou cizích cigánů. Domlouvali si, jak mě pak venku zbijí- romsky. Naštěstí nevěděli, že jsem cigán, že jim rozumím. Takže se mi povedlo jim utéct.“

„Romština, různých Romů je různá liší se od sebe romština olšanských, slovenských (atd.) Romů... Stejně se, ale Romové domluví. Jiný kraj, jiné nářečí stejně si všichni rozumíme.“

Myslím, že se rozdíly v romských nářečích dají srovnávat s rozdíly mezi slovenštinou a češtinou.

Pan J. projevil názor, že čeština dnešních Romů je k nerozeznání od gádžovské češtiny. S tímto názorem musím souhlasit, když jsme se s nimi bavili nešlo téměř postřehnout rozdílů. Říkal, že přes telefon už nejde vůbec poznat, kdo s vámi volá- zda cigán nebo gádža.

Zeptali jsme se ho, jestli čte. Odpověděl, že dříve četl hodně, ale dnes má problémy s očima a proto už čte jen málokdy.

Zajímavost:

Když jsme se bavili s 20letou Romkou mluvila plynulou češtinou, nevšimli jsme si žádných chyb a rozhodně by podle mluvy nešlo poznat, zda je Rom či ne. Tato Romka si vzala na starost zjistit od své maminky nějaké informace o jejich rodinné historii. To udělala a pak nám příběh vyprávěla, náhle byl její projev plný chyb. Dala mi výpisky z toho, co zjistila, ano byly to pouhé výpisky, ale chybami se jen hemžily. Navíc se tam objevily chyby jako špatně sestavené věty, bilo místo bylo apod. Možná, že se vcítila do své maminky, která chybovala. Nicméně to bylo velice zvláštní.

Po telefonu bychom většinou nepoznali rozdíl mezi „gádžou“ a Romem, přes internet či psaný text už je ale rozdíl většinou patrný. Přejdu tedy k dalšímu tématu:

6.2 Psaná forma češtiny

Většinou vás zarazí velké množství chyb. Asi ty nejvíce bodající do očí jsem sem vypsal:

- Spojují předložky se slovem
(zavámi, doted', svámi)
- Netvoří věty, zmatenost ve velkých a malých písmenech
(Abych mohla Být s vámi)
- Psaní i/y
(Abich, nevichází,bilo všechno levnější)

Porovnávala jsem pouze 2 papíry textu, ale chyby, které se tam vyskytovaly, byly již zmíněny v knize Jazyk jako stigma od Zuzany Bedřichové, takže si myslím, že si můžu dovolit říct, že jsou u Romů obvyklé, či časté.

6.3 Shrnutí

Čeština mluveného projevu je dnes téměř bezchybná. Všichni Romové, s kterými jsme se bavili, mluvili plynule česky. A to i lidé ze starších generací. Jen občas se stalo, že to co řekli mělo jiný smysl než zamýšleli (viz. přemýšlejte na mě). Mě se ta originalita jejich etnolektu líbí, stejně se ale dle mého názoru bude postupem času ztrácet. Z té mládeže, se kterou jsme se bavili, umělo jen pár lidí mluvit romsky. Dvě, tři děti našeho věku. Samozřejmě romské říkanky, nadávky či zajímavosti, ovládá mnohem více dospívajících... Ale s romštinou to je v tuto chvíli již slabé. Naštěstí je možnost se jí znovu naučit, zakládají se školy, ve kterých se bude mluvit romsky, otázkou je jestli už není trochu pozdě. Asi ne. A to i přesto, že romská čeština už je víc česká než romská. Na současnou generaci mých vrstevníků to má dopad chybováním v psané češtině, což může v dnešní době hodně ovlivňovat jejich životy. Zvláště

když velká část dnešní komunikace probíhá právě formou psaného textu (např. e-maily, psaní přes fb apod.) Taky to může jejich život ovlivnit v pracovní kariéře a je pravděpodobné že je se špatnou psanou češtinou (a s nízkým vzděláním což většinou spolu souvisí) odmítnou přijmout. Problém s psanou češtinou by měl, ale postupem času vymizet.

Možná vás zajímá odpověď na otázku, zda mají moji romští vrstevníci přízvuk. Nikoho jsem neslyšela, že by mluvil s přízvukem (pouze jednou kdy si z toho oni sami dělali legraci.) Skloňovali dobře, s pády problém nebyl. Romové s kterými jsme trávili náš čas byli v tomto ohledu hodně počestlí... Naopak mě to jak dobře umí mluvit česky přivedlo na jinou myšlenku. Je to dobře, že už se nám přizpůsobili? zanikne romština? Snažíme se, aby se Romové stali „gádži“, mluvili bezchybně česky, měli bravurní češtinu a pak je stejně odmítáme... To je i dnešní majorita tak moc agresivní? Tak moc, že se snaží potlačit romský základ v Romech. Snaží se aby zanikla romština? A co ostatní romská kultura, proč pomalu vyprchává ze světa? Vždyť nemáme právo jim jako majorita ničit jejich kulturu a jazyk. Navíc, když se nad tím zamyslíme, nemáme ani důvod. Vždyť to, že se od nás v něčem liší, pro nás může být i jakýmsi obohacením. Každá kultura nás může v něčem inspirovat a měli bychom si i té Romské vážit. Mě to přijde jako ztráta kulturního dědictví, když jim sebereme jejich původní jazyk a kulturu a necháme je splynout s davem majority. S davem, kde není důležité, zda ten člověk umí výborně tancovat či hrát na hudební nástroj. Kde není důležité, zda je člověk talentovaný na tanec či umí krásně zpívat. Romové jsou původně hudebníci, kováři... Dnes se automaticky počítá s tím, že skončí jako betonáři či zedníci... Já si myslím, že mají na víc a my taky. U nás je víc už jenom to, že je nebudeme podceňovat jako rasu, ale že jim dáme i nějaký osobní prostor. A oceníme jejich odlišnost- vlastnost, kterou dnešní doba odmítá.

(Ester Jančaříková, 15 let)

7 Potupa a její následky na životech Romů

Život Romů za doby komunistů byl plný útlaků. Rom nikdy nebyl vnímán jako „gádžo“ a vždycky byl vyčleňován společností, jinak se k Romům chovali ve školce, škole, práci... Romové měli spoustu „normálních“ věcí zakázáno např. mluvit romsky na veřejných místech. A tento přístup, dle mého šikana, se s nimi táhl po celý jejich život. Mé téma, je zaměřené na vše pro Romy ztrapňující, potupující, urážející. Vše s čím se nám svěřili a vyprávěli nám. Na to jak povýšeně a nadřazeně se k nim někteří gádžové chovali. Téma plné studu. Následující text je kombinací toho co jsem se dozvěděla z vyprávění a toho co jsem se dočetla. Použitá literatura: S Romy žít budeme - jde o to jak (Pavel Říčan. 1. vydání v r. 1998, nakl. Portál), Romové v české republice včera a dnes (Ctibor Nečas, 1. vydání v r. 1999, nakl. UP Olomouc), Šaj pes dovakeres, (Milena Hübschmannová, 1. vydání v r. 2002, UP Olomouc).

Romové byli pod neustálou kontrolou. Kontrola byla na ulicích, ve školách i v domácnostech. Začnu o kontrolách na veřejnosti.

Romské děti měly zakázáno být po 19h na ulici. Pokud je někdo spatřil a nahlásil je, museli jejich rodiče před trestní komisi. Na ulicích bylo zakázáno mluvit či zpívat romsky. Pokud romské děti kouřili, rodiče byli také předvoláni před trestní komisi. Hrozili jim, že děti půjdou do dětského domova. Nejsem si jistá, jestli to tak bylo, ale vyprávěli nám, že policisté čekali na výtržnictví a pak šli do romských rodin- bez důkazů a obviňovala je, že to vše udělali oni.

Riziko, že rodičům seberou jejich děti bylo obrovské. Pan F. popisoval, jak se mu povedlo za život zachránit dvě rodiny. Děti měly být matce odebrány... důvod? Vyhodili je z bytu za neplacení nájmu, a rodina skončila na ulici. Měli jen pár dní na to, aby si našli nové trvalé bydliště- jinak by pro ně přijela sociálka. Panu F. se povedlo matku spolu s dětmi umístit do azylu pro matky. „*Když byli v nějakém zařízení už na ně vláda nemohla.*“

Pan F., si stěžoval na chování úředníků a sociálních pracovníků k Romům. „*Co je to za chování? Přijde sociální pracovníce v botách, do bytu s kobercem a začne tykat můj mamce. Na starou paní si troufne!*“

Dále nám bylo vyprávěno o studiu dětí na školách. Romské děti neměli zpravidla tak dobrou slovní zásobu jako ostatní děti a neměli ani zkušenosti s psanou češtinou, která je od mluvené dosti odlišná. (Děti majoritní společnosti se s ní setkávají díky čtení knih, či posloucháním čteného textu- např. když jim rodiče četli pohádky na dobrou noc.) Děti byly přeřazované do zvláštních škol, často i hned v první třídě. (Či po dokončení první třídy). Dnes je situace na školách lepší, nicméně stále je na zvláštních (praktických) školách množství Romů (28%). V Krásné lípě, kde jsme byli, se ale situace zlepšila natolik, že za posledních 7let, žádné z tamních romských dětí nepřestoupilo na ZŠP.

Ve školách seděly romské děti většinou vzadu- aby nerušily. Romští pamětníci nám vyprávěli o tom, že když šli do školy, stála u vchodu učitelka a romským dětem kontrolovala hlavu – zda nemají vši- , zda mají čisté ruce, zda mají kapesník. Před celou třídou se děti ptala, jestli mají svačinu. Romové většinou neměli, ale rodiče jim říkali, ať se nehlásí. Občas zvítězil hlad občas strach, a rodinný stud. Pokud se děti přihlásily, dostali k svačině chleba s máslem. Ale

museli vzít na svojí hlavu rodinnou ostudu... před celou třídou, ukázat že jsou chudí, že nemají ani na jídlo. Bylo obtížné, snažit se zapadnout a zároveň ukazovat před spolužáky svoje slabé stránky.

Teď již k vyprávění.

Paní M. vyprávěla a my si poctivě zapisovali... Její vyprávění je z doby kdy byla malá holčička, upřesním – 70léta: „Neustále nás někdo hlídal. Hlíдали nás, jestli mají- naši- romští rodiče pro děti dostatek oblečení. Pokud by dítě chodilo, již několikátý den ve stejném oblečení. (Za situace, že si toho někdo všiml a nahlásil je) tak by byla prošetřena rodinná situace- zda se otec stará o děti, užívání alkoholů, zaměstnání rodičů, dávky – spousty údajů. A přijela by rodinu zkontrolovat sociální pracovnice v doprovodu dvou a více doktorů. Tato skupinka by pak vzala dítě do obchodu a nakoupila spolu s ním oblečení. Většinou se jednalo o obchod v blízkém okolí domu- tedy místo kam chodila rodina běžně nakupovat a kde je všichni znali. Romští rodiče, ale pak i děti si pak připadali před nimi jako chudáci, kteří se neumí postarat ani o vlastní děti. Mysleli, jsem si, že tak na gádži působíme- jako chudáci. Asi si o nás mysleli, že se neobejdeme bez nich a že potřebujeme jejich podporu... Naši, rodiče se pak styděli do obchodů v okolí i jen chodit.

Pan F. „Gádžové se nám nikdy ve škole nevěnovali, byli jsme odstrkovaní.“

Dále se paní M. zmiňovala o tom, co jsem již vypsala- školní kontrola. Zadní lavice jsou dle mého nepraktické místo, pokud jsem já ve třídě vzadu je i pro mě dost složité se soustředit, natož jaké to pak mohlo být pro malé aktivní na sezení nezvyklé romské dítě? Myslím, že hrozné.

Z výpovědí Romů starší generace by se dala odvodit jedna smutná pravda. Čeští Romové se stydí za současnou situaci Romů na Slovensku. Dle jejich názorů se tam žije stejně jako dřív, tedy že Romové pracují za naturálie u svých gádžovských sedláků. Pokud je to pravda, tak je ta jejich situace opravdu šílená. Další v čem se shodovaly různé výpovědi byl fakt, že se stydí, že vymírá Romština. Stydí se, že neumí mluvit Romsky či, že se jejich dítě odmítá učit romsky. Nestydí se za to, že jsou Romové, ale za to že ten jejich Romský základ v nich je potlačován.

„Náš jazyk by neměl vymřít.“

Pan F. (Vracel se v myšlenkách k roku 2011, kdy byly na šluknovském výběžku demonstrace proti Romům)

„V té době jsem litoval, že jsem Rom“

Podle toho co nám říkali jsem usoudili, že nejvíce potupná byla neustálá kontrola majoritou. Neustále se cítit pod dozorem a hlídán muselo být strašné. Nemít možnost rozhodnout o svém osudu a osudu svých dětí, muselo být ještě horší. Dle našeho společného názoru právě ta nesvéprávnost ovlivnila jejich dnešní životy nejvíce. Rodiče nebrání své děti a nesnaží se, aby dítě zůstalo na normální základní škole. Vždyť oni sami mají taky jen základní praktickou školu. Nejhorší je, ale strach, že nemají možnosti ani prostředky jak se okolnímu světu bránit.

Někde hluboko v podvědomí Romů, je ten strach za léta nastřádaný a bude trvat dlouhý čas, než bude odbourán. Romové žili ze dne na den, báli se o své děti – pokud je někdo nahlásil, přijela sanitka a děti odvezla do dětských domovů- Nezjišťovali důvod a bylo obtížné dítě vysoudit zpět. (Podle jednoho příběhu se rodiče 4 roky snažili, než dostali svého malého synka a jeho 3 sourozence zpět.) Jaký to má vliv na rodinu? To, že kdykoliv může někdo přijet a dítě vám odvést? To, že vás můžou nahlásit sousedé za to, jak se oblékáte? Nejhorší byl asi dopad na rodiny. Romská matka by své dítě za žádných podmínek dobrovolně neopustila. Romská matka by nikdy neublížila svému dítěti ani během těhotenství těhotenství vždy přijala. Násilné odebrání dětí rodičům a strach, uděl své. Zamyslete se sami, jak moc to všechno mohlo ovlivnit osud Romských dětí, všechny zmíněné majoritní činy. Nejen romských dětí, celé Romské generace a možná i příští a přespříští. Strach je snadné zasít, ale odklidit jej je mnohem těžší. Snad se nám to s časem povede.

(Ester Jančaříková, 15 let)

8 Sny, přání a představy Romů o jejich budoucnosti

Na začátku naší práce jsem si položila otázky, na které jsem si během dvou týdnů shromažďovala odpovědi z rozhovorů, které jsem měla možnost provést a z mých poznatků, které jsem získala během dvou týdnů prožitých s Romy. Mé téma jsem shrnula do následujícího textu.

Romové, se kterými jsme vedli rozhovory, v zásadě neměli potřebu žít v lepší životní situaci. Neměli potřebu být bohatší a být někým jiným. Někteří Romové byli hrdí na svou národnost a jiní se za ní spíše styděli. Podle jedné romské paní za komunistů nebyli Romové svobodní, ale byli dobře zajištěni. Nebyl hlad a byla práce. Nejvíce jim vadilo, že byli stále kontrolováni sociálními pracovníky, policií a dokonce i učitelkami. Kontrolovali jim, jestli mají dostatek jídla, oblečení a jestli mají kde spát. Když jim některá z věcí chyběla, tak přišla „sociálka“ a dokoupila jim to. Pro Roma to ale byla velká potupa. V horším případě jim „sociálka“ odebrala děti a dala je do dětských domovů.

Překvapilo mě, že se nad svými přáními moc nezamýšlejí a nedívají se do budoucnosti. Většina romské mládeže neví, čím by se chtěla v budoucnu zabývat. Romská mládež chce vystudovat pouze základní vzdělání, nevidí význam studovat konkrétní obor na střední škole. Mladí Romové, kteří už mají vystudovaný obor na střední škole, mají zkušenost s tím, že jim vzdělání nikterak nepomohlo najít pracovní uplatnění. Starší Romové si i přesto vzdělání váží a většinou si přejí, aby jejich děti studovaly co nejvíce.

Jejich hlavním přáním je být zdraví, šťastní a žít společný život s celou svou rodinou. Láska pro ně znamená každý okamžik strávený společně se svou rodinou nebo ve společnosti Romů. Jeden pán má jako celoživotní přání mít dům, ve kterém by žil společně s celou svou rodinou. Když jsou všichni spolu, cítí naplnění a lásku. To je okamžik, za který je každý Rom vděčný. Někteří Romové si slovo přání spojují s Vánocemi. Na otázku: " Co jste si přála jako malá?" jsem dostala odpověď, že kvůli chudobě nedostávali na Vánoce žádné dárky. Ale za to, na každé Vánoce jsou celá rodina pospolu.

(Lucie Kolínová, 17 let)

9 Předsudky

Na úvod bychom si dovolili upřesnit, co to vlastně ty předsudky jsou. S předsudky jsou spojeny stereotypy. Někteří dokonce tvrdí, že předsudek je synonymum stereotypu. Další názor je takový, že předsudek je negativní stereotyp.

Definice stereotypu:

Zevšeobecnění mínění o skupinách nebo objektech. Jde o šablonový způsob vnímání, posuzování a hodnocení toho, k čemu se vztahuje. Není výsledkem přímé zkušenosti, je přebrán a udržuje se tradicí.

Předsudky mi nejsou nijak vzdálené. Já sám posuzuji spoustu věcí bez toho, abych je poznal. Co se týče Romů, byla u mě předpojatost částečně otesána už zkušenostmi ostatních, hlavně paní učitelky Magdaleny Bartákové. Proto, když jsem slyšel nějaké řeči o Romech, snažil jsem se to uvést na pravou míru, ale šlo to těžko, když jsem argumentoval cizími názory a vlastní zkušenosti s Romy jsem neměl žádné. Chtěl jsem si tedy utvořit na Romy vlastní názor.

Během přípravného týdne jsme si položili pár zásadních otázek, které nás zajímali ohledně našeho tématu.

Já jsem si položil otázky jako: Mají Romové romský přízvuk? Zapáchají Romové? Nosí Romové otrhané a špinavé oblečení? Umí Romové hospodařit s penězi?

Opravdu mě tyto věci zajímaly, jen jsem si neuvědomil, že na položené otázky bych měl jednoznačněji odpovědět. A to je těžké. Jediné, co k tomu mohu napsat je, že je to jako v každé společnosti. Někdo nemá skoro žádné peníze, a tak chodí ve starém špinavém oblečení a neumytý, ale Romové se, kterými jsme se vídali my, rozhodně nezapáchali. Jestli mají romský přízvuk? U většiny z nich bych ani nepoznal, že jde o Romy, kdybych je jen poslouchal. Někteří ani vizuálně neodpovídali mým představám o Romech. Na to abych mohl objektivně posoudit, zda umí hospodařit s penězi, bych s nimi musel strávit více času a proniknout víc do jejich soukromí. Což se mi bohužel nepodařilo. Jediné, co jsem zpozoroval, bylo, že na krabičku cigaret se peníze najdou vždy a mladí lidé si dají záležet na tom, jak jsou oblékáni. A i když na to asi nemají tolik prostředků, jako my, snaží se působit, co nejlepším dojmem. A tak to bylo vždy. Paní M:

Moje maminka byla občas zlá, přísná a pila. Děti se vždycky museli nejdřív umýt. Každou neděli nám kontrolovala, jestli nemáme vši. „Víte, že bych raději koupila mýdlo, než jídlo!“ říkávala.

Pan R:

Můj táta nás učil pořádku. Chtěl, abychom byli čistotní a dbali na hygienu. Museli jsme mít uklizeno a srovnané skříňky. Já jsem ani nemohl chodit na diskotéku.

Další otázka, kterou jsem si položil, bylo, jak se oni vyjadřují o nás. Jaké jsou jejich předsudky vůči majoritě. Na to je taky těžké odpovědět, protože mám pocit, že by před námi o

nás, špatně nemluvili. Navíc si myslím, že jsme díky jejich otevřenosti rychle navázali přátelské vztahy a pobyt s nimi byl příjemný a podle toho jak nás přijali a jak s námi jednali i oni se s námi cítili dobře.

Bývá to tak, že předsudky mají hlavně lidi, kteří s Romy nikdy nepřišli do užšího styku. Anebo mají jednu, či dvě špatné zkušenosti. Stejně tak to bylo i u mě. Žádná osobní zkušenost s Romy a hlava plná předsudků. Mohlo by se zdát, že jsem si nedokázal pořádně odpovědět ani na jednu z otázek a naše práce nepůsobí zrovna vědeckým dojmem, ale pro mě nejdůležitější bylo, odbourávání předsudků u mě. Každý den jsem byl míň a míň předpojatý a to si myslím, že je velmi důležité. Důležité je, že předsudky o Romech tu byly vždy i u mě, ale ukázalo se, že jsou to opravdu jen předsudky a to by si měl uvědomit každý, na kolik se jeho mínění o Romech zakládají na vlastní zkušenosti.

(Marek Adamec, 16 let)

10 Jak jsme nacvičovali divadlo

V krásné Lípě jsme měli strávit dva týdny. Když jsme se konečně rozhodli, že se pokusíme s mladými Romy nacvičit divadlo na základě rozhovorů s pamětníky, dali jsme se ihned do práce a začali psát scénář. Představení mělo proběhnout ve čtvrtek 12. června, tedy asi týden od chvíle, kdy jsme začali divadlo nacvičovat. V T klubu jsme s našimi romskými vrstevníky zkoušeli tancovat na písničky, které jsme se naučili na základně. V pátek prvního týdne jsme zhruba načrtli, jak by se mohl odehrávat děj, neboť jsme již měli dostatečné množství podkladů, které jsme získali na základě vyprávění pamětníků. S nacvičováním divadla jako takového jsme začali v sobotu. Romové z Krásné Lípy se při nacvičování divadla dali zprvu jen velmi těžko organizovat. Soustředěnost narušovala jak přirozená bujarost romských dětí a mládeže, tak také to, že skoro všechny naše herečky byly vášnivé kuřačky, a tak každou chvíli odbíhaly ze zkoušecí místnosti na dvorek. Rozkladně také působila přítomnost romských i neromských dorostenců, které jsme potkali v Těčku a kteří postávali u zdi, přihlíželi, jak nacvičujeme a bavili se mezi sebou. Slečna L, romské děvče, které nám s organizací divadla pomohlo nejvíce, se především soustředilo na nácvik hudby a tance, které hrály v divadle významnou roli. Nácvik tance šel velmi dobře, ovšem o to méně jsme se soustředili na zkoušení divadla samotného. Hned po první zkoušce jsme si uvědomili, že pokud chceme divadlo opravdu ve čtvrtek hrát, nesmíme se nechat strhnout proudem neorganizované zábavy a alespoň částečně tak ovládnout všudypřítomný chaos. Dali jsme tedy dohromady základní kostru divadla a párkrát jsme si ho přehráli. Hlavní hrdinku, kterou měla hrát jedna romská dívka, hrála Lucka, a romskou maminku, kterou potom hrála paní A si zahrála paní učitelka Majda. V úterý následujícího týdne zkouška již probíhala lépe. Romští kluci občas pohotově zakomponovávali do svých rolí (byly to role romských žáků) průpovídky, které jsou jim samotným ve škole nejspíše vlastní. Paní A, hrající romskou maminku uměla skvěle improvizovat a dodala divadlu na vtipnosti.

Ve čtvrtek jsme divadlo skutečně zahráli, a nutno říci, že mělo větší úspěch, než jsme předpokládali, neboť jsme kompletní generálku provedli snad jen jednou a to bezprostředně před tím, než mělo divadlo proběhnout. Herci v něm projevíli velkou angažovanost a nasazení, například stydlivý mladík H se na improvizovaném jevišti objevil ve směšném kostýmu, o kterém jsme do té doby neměli ani tušení. Celková uvolněnost spolu se schopností improvizace dohromady vytvořili veselou atmosféru a myslím, že si všichni přítomní náš výstup opravdu užili.

(Amos Didunyk, 17 let)

11 Zpívání s Romy

První den, kdy jsme se měli setkat s Romy, jsme si pro ně připravili program. Chtěli jsme se s nimi nejdřív seznámit organizovanou hrou, zahrát si na výměnu identit nebo kulikuli, a pak volně přejít ke dvěma programům – hudebnímu a tanečnímu. Hudební program měl probíhat formou improvizace. Blůzová dvanáctka a zpívané improvizované představení sama sebe. Chtěli jsme dětem rozdat rytmické nástroje a naučit je pár základních rytmů. Celá tato organizovaná struktura se ale rozpadla pár minut poté, co děti dorazily.

Z Prahy jsme si přivezli spoustu nástrojů. Vše možná cinkátka, ťukátka, kytary, deštové hole a tak. Jakmile jsme začali hrát, děti se k nám přidaly a začali do všeho všemožně bušit. Mimo rytmus, co nejvíc nahlas to šlo. Zkusili jsme zahrát Kozla, ale ve chvíli, kdy děti měli opakovat, mlčely jako zařezané. Improvizace nepřicházela v úvahu. Tak jsme hráli písničky, co nás napadly, a ti malí kluci do toho třískali na všechno, co jim pod ruku přišlo. Po Davidovi pořád chtěli rapovat píseň Sako a tak jsme ho ten den slyšeli nejméně pětkrát.

Uvědomili jsme si, že tak to asi nepůjde. Nemůžeme nalajnovat celý program a pak čekat, že děti ho budou, jako ovce plnit. Stejně jsme si připravili alespoň orientační strukturu programu. Cinkátka a ťukátka jsme nevytahovali a jenom jsme hráli na kytary a někdo tancoval. Postupem času se pár Romů přidalo, kluci chtěli hrát na kytary, naučili nás pár Romských písní, zpívali a začala se projevovat jejich obrovská muzikálnost a schopnost improvizovat. Jakmile se trochu oťukali a zbavili se alespoň částečně studu, přidali se k nám a spolupráce byla mnohem jednodušší.

Uvědomili jsme si, že kdybychom měli veškerou hudbu k divadlu připravovat s nimi, bylo by to organizačně náročné, proto jsme se rozhodli písně nacvičit nejprve sami a Romy jsme pak poprosili, aby se přidali. Vybrali jsme si tři romské skladby z cyklu Chajori Romaji, který pro zbor a kapelu upravil Harry Macourek. Byly to písně Chajori Romani, Joj Mamo a Beschla etsyhaj prebareste prebaro. Romové nás pak naučili ještě jednu píseň, kterou jsme v divadle použili a to Palalate.

Samozřejmě naše interpretace se ani zdaleka nepodobala Romské. Naštěstí se k nám přidali dva Romští chlapi, kteří byli obrovsky muzikálně nadaní a podporovali nás ve zpěvu. Osobně hodně obdivuji procítěnost, která v jejich hlasech je a nikdo z nás ji neumí ani napodobit.

Nejdříve jsme se museli jako kapela sehrát a to bylo celkem těžké vzhledem k tempu, které David nasadil, ale bez, kterého by skladby ztratili tu „šťávu“. Když jsme si písně nazkoušeli. Použili jsme je v divadle, jako živý hudební doprovod k tanci.

(Marek Adamec, 16 let)

12 Tanec s Romy z Krásné Lípy

(průběh, spolupráce, zábava, pocity, zapojení)

Do Krásné Lípy jsme jeli s představou, že většina Romů bude mít umělecké nadání jako je tanec, zpěv a hudba. Já jsem se nejvíce zajímala o tanec, protože se vzdělávám ve stylu hip hop v tanečním studiu v Praze. Zjistila jsem, že někteří chodili do tanečního kroužku, kde se učili romské tance. Další tancovali Hip hop a Break dance. Nejvíce mě zaujalo, že většinu z tanců, které předváděli, se naučili pouze z videí nebo od kamarádů. Tančili tam různé věkové kategorie. Například mě překvapili malý kluci, kteří tancovali úžasně Break dance a C-walk. Když jsme zkoušeli taneční battle (souboj), tak ti kluci se vůbec nestyděli a předváděli všechno, co umí. Po pár dnech jsem se dozvěděla, že dva kluci chodili i na soutěže C-walk. Má představa spolupráce byla taková, že bych se od nich ráda naučila jejich romské tance a zároveň bych je chtěla naučit něco z mých tanců. Připravila jsem si pro ně choreografii, kterou jsem je chtěla naučit na seznamovacím dnu. Nevěděla jsem, co od nich můžu očekávat, jestli mě budou vnímat, jestli je to bude bavit nebo jestli se do toho budou chtít zapojit. Na začátek jsem jim ukázala, jakou choreografii je budu učit, všichni mi zatleskali, ale polovina hned utekla. Tam to chodí tak, že když se jeden rozhodne, že si jde ven zakouřit, tak se k němu většina připojí. A takhle to chodilo několikrát denně. Byla jsem ráda alespoň za tu polovinu, která tam zůstala. Bohužel po chvíli tam zůstala jenom naše expediční skupinka, tak jsem to vzdala. Kdybych na začátek vymyslela lehčí choreografii, tak by to nejspíš dopadlo lépe, ale na druhou stranu jsem nemohla vědět, jak na tom tanečně jsou a jaká věková kategorie přijde. Ale nic se nestalo, začali nám ukazovat jejich tance a pak se spustila velká „taneční party“. Byla to neuvěřitelná zábava, při které jsem se s nimi seznámila a zasmála se. Po prvním dnu stráveném s nimi jsem měla dobrý pocit, odbourala se mi spousta předsudků a těšila jsem se na další spolupráci. Další dny jsme se učili ty jejich romské tance, které byly součástí našeho připravovaného divadla. Hlavní choreografkou byla 19 letá Romka L. která dříve chodila do tanečního kroužku. Učení probíhalo následovně. Stoupla si před nás a začala nám ukazovat, co máme dělat, učila to poměrně rychle, takže většina z naší skupiny to vůbec nestíhala. Ale byla jediná, kdo s námi měl trpělivost. Další choreografii jsem vymýšlela s Leonou já, chtěli jsme ji vymyslet a následně je ostatní doučit. Ale když jsme se o to pokoušely, tak jsme to po chvíli vzdaly a rozhodly jsme se, že tuto choreografii zatančíme samostatně. Romské tance jsou dost rychlé a hodně pohyblivé. Dělají se různé rychlé poskoky, při kterých potřebujete i dlouhé sukně, které chytete za konce a házíte s nimi ze strany na stranu. K tomu samozřejmě využijete i horní část těla, hlavně ramena a ruce. Stačí s nimi kroutit do kroku. S rameny třesete dopředu a dozadu. Při jakémkoli tanci jsou nezbytné výrazy a to platí i při romských tancích, stačí nahodit svůdný a příjemný pohled. Sukně, ve kterých jsme pak s holkami vystupovaly, byly dlouhé, volné a na povrchu byly připevněné ozdobné šátky a „cinkátka“. Za to co jsem se díky nim za ty dva týdny naučila, jsem moc ráda, je dobré umět i jiné taneční styly a zároveň jsem se přitom i skvěle pobavila.

(Lucie Kolínová, 17let)

13 Závěr divadlo

Závěrečné vystoupení našeho divadla Amaro vakeriben proběhlo ve čtvrtek 12. 5. 2014 na veřejném prostranství u klubu „téčko“ v Krásné Lípě. Divadlo nebylo příliš náročné z hlediska množství rekvizit, bylo jich potřeba pouze malé množství jako romské sukně a drobné věci jako chleba a kočárek. Na představení se přišlo podívat mnoho lidí, většina byla z Přírodní školy, ale bylo zde i mnoho rodičů a kamarádů hlavních romských aktérů.

Překvapilo nás, že divadlo proběhlo bez větších problémů a dokonce bylo o mnoho lepší než generální zkouška. Divadlo působilo velmi uvolněně a vesele. Romští herci případné výpadky textu zachránili pohotovou improvizací. Obdivovali jsme jejich improvizací talent. Bylo vidět, že si divadlo herci užívají, a že je neudolala silná tréma, kterou před začátkem vystoupení měli. Diváci se často smáli, protože vzniklo mnoho vtipných momentů, které vytvořili sami herci za pochodu na místě, nebo připravili předem. Hodně komunikovali s diváky a diváci s nimi, což navozovalo příjemnou neformální atmosféru. Taneční kreace s doprovodem živé hudby navodili atmosféru Romské komunity a dodali pestrosti divadla.

Účel, který mělo toto divadlo splnit, byl, aby se mladí lidé dozvěděli, jak se v nedávné minulosti žilo Romským obyvatelům na území v ČR. Podle reakcí diváků odhadujeme, že divadlo opravdu předalo mnoho informací, o kterých většinová společnost neví a živou formou přiblížilo, jak se Romům žilo v nedávné historii.

(David Kubec, 19 let)

14 Závěr

Na závěr této práce si napřed připomeneme cíle, které jsme si vytyčili.

1. Navázat bližší kontakt s místními Romy a zjistit něco o jejich historii, pomocí rozhovorů s pamětníky.
2. Jejich historii ztvárnit do umělecké formy a případně prezentovat veřejnosti.
3. Odpovědět si na otázku jestli měla minulost nějaký vliv na to, jak žijí nyní.

Toto jsou naše závěry odvozené z rozhovorů, které jsme slyšely a také z vlastní zkušenosti. Získali jsme určitý náhled na situaci, která je v této oblasti a na to, co si zdejší Romové myslí.

Co týče otázky jakým způsobem je současný život Romů ovlivněn tím, co Romové zažívali v nedávné minulosti, jsme zjistili následující .Největší problém, dle našeho názoru, vidí Romové v tom, že jim majoritní společnost opakovaně předkládá jejich odlišnost, a to všude kde se pohybují. Chová se vůči nim nadřazeně. Slyšeli jsme příběhy z různých míst např. z úřadu, ze školy, nebo z pracovního trhu. Majorita s nimi nejedná vždy čestným způsobem. Těžko si hledají práci, protože majorita je nechce zaměstnávat jenom proto, že jsou romského etnika. Mají veliký strach z odebrání dětí do dětského domova. Tento strach se uchoval z minulosti až do dnes Dříve to totiž byl častý jev. Stejně to je s přeřazováním dětí do zvláštní školy. Dnešní systém už je nastaven jiným způsobem a někteří romští rodiče netuší, že jejich dítě do pomocné školy chodit nemusí, pokud s tím nesouhlasí.

Závěrem bych chtěl říci, že pro každého z nás byla návštěva Krásné Lípy a setkání s Romy velkým obohacením. Zamýšleli jsme se také nad našimi předsudky, které jsme měli před setkáním s místními Romy. Myslíme si, že předsudky vychází hlavně ze strachu a to ze strachu z neznámého. Klíčkem k odbourávání předsudků je tudíž nebát se a jít poznávat to, čeho se bojím.

Poznali jsme Romy jako konkrétní lidi, spolupracovali jsme s nimi a trávili čas. Poznali jsme jejich kulturu a získali jsme obohacení v podobě zážitků a nových přátel. Každý si osobně zkusil práci se svými vrstevníky a naučil se zároveň od nich nové věci. Netušili jsme, že jejich život je tak moc založen na společném soužití, a sami jsme v sobě objevili kus „romství“.

(David Kubec, 19 let)

Přílohy

Příloha 1. Texty písní použitých v divadle

Čhajori Romani

Čhajori Romani, jáj, kar mange jagori. Na cikni, na bari, jáj, čarav tro vod'ori.

Joj, mamó

[:Joj, mamó, joj, mamó, bokhali som.:]

[:Deman mame koruna, cinav peske malina.

Joj, mamó, joj, mamó, bokhali som.:]

Rači pre blačkyca

Rači pre blačkyca me bešau

ojiloro mange rovélas

oj ore mande savo terušel

kaske some kerd'om nadzanu

R: Šunes man kučto Maruš preman

Ničtu keme na kerd'om

Parez me Rovau paltumende

Ojman mukel žhavte

Palalte

Palalate, palalate mermerav, kajzoraes, kajzoraes lakamau

palalate palalate mermerav, kajzoraes kajzoraes lakamau

Příloha 2. Scénář divadla

Role:

Stará cigánka
Anička (romská holčička)
Policajt
Učitelka
Učitelka ze zvláštní školy
Děti
Kapela

Scéna 1.

Hraje kapela a na jevišti tancují dvě holky. Postupně se k nim přidají další. Píseň končí a stará cigánka volá děti domů k večeři. Děti se loučí a odcházejí domů.

Scéna 2.

Děti přicházejí domů, kde stará cigánka vaří večeři. Děti k ní přijdou a chtějí jídlo. Ona je okřikne, aby si šli nejdříve umýt ruce a až poté dostanou najíst. Děti jsou otrávené, ale jdou. Umyjí si ruce, vrátí se a dostanou placky k večeři. Když dovečeří.

Adrian: Mami, můžeme si půjčit kazeťák a jít tancovat na náměstí?

Stará cigánka souhlasí, a všichni kluci odchází. Holky se baví u jídla a stará cigánka začne prát prádlo. Když ho dopere, zavolá si holky na pomoc, dá jim vypraná prostěradla a pošle je prádlo nakropit a usušit. Holky odcházejí a zpívají si Čajori romani. Kropí prádlo a stále si zpívají. Přijde policajt a začne je okřikovat, že se tady cigánsky zpívat nesmí, že na to není nikdo zvědavý a ať okamžitě odejdou domů.

Scéna 3:

Do hrající hudby na scénu přicházejí kluci s kazeťákem. Utvoří půlkruh a jeden z nich vždy tancuje uprostřed. Rozjede se pořádný battle. Kluci se uprostřed střídají a předvádí neuvěřitelné taneční kousky všech tanečních stylů. Po chvíli přijde policajt.

Policajt: Táhněte domů, po sedmé hodině tady žádný cikánský haranti nebudou. Běžte okamžitě domů.

Děcka se seberou a naštvane odchází domů.

Scéna 4.

Doma už na děti čeká stará cigánka s plackami k večeři. Děti se usadí a jedí. Po večeři děti prosí starou cikánku, aby jim vyprávěla. Cigánka se posadí a začne vyprávět, jak se jim žilo dřív. Když cikánka dovypráví, poprosí Honzu, aby zahrál ukolébavku. Mezitím co Honza hraje tak děti usínají. Když Honza dohraje, děti a stará cigánka se začnou probouzet. Cigánka děti vypraví do školy, ale nedá jim svačinu, protože doma nic nemají. Děti odcházejí do školy.

Scéna 5.

Učitelka přijde na scénu, odloží si knihy a jde vítat děti, nejprve přichází gádžovské děti. Učitelka je pozdraví a pošle je si sednout. Když přijdou romské děti, musí učitelce ukázat, že mají čisté ruce, vypraný kapesník a učitelka jim kontroluje hlavu, jestli nemají vši. Potom si všichni Romové musí sednout dozadu, aby nerušili. Když se posadí poslední žák, tak někdo zaklepe na dveře. Do třídy vtrhne učitelka ze zvláštní školy.

Učitelka: Dobrý den, děti postavte, se přišla paní učitelka ze zvláštní školy. Co si přejete?

Učitelka ze zvláštní školy: Kde je ta holka co si ji mám odvést?

Učitelka: Jo vy myslíte Aničku. Aničko, pojd' sem k nám.

Anička se bojí a nechce přijít. Učitelka ze zvláštní školy k ní přijde a odvede ji pryč. Ostatní děti se jdou učit a odchází ze scény.

Scéna 6.

Učitelka ze zvláštní školy posadí Aničku na židli a do ruky jí vrazí knihu.

Učitelka ze zvláštní školy: No čti, ukaž mi, jak umíš číst!

Anička: Ale já... já se bojím.

Učitelka ze zvláštní školy: „Čti!!“

Anička: A uvidím ještě někdy maminku?

Zazvoní, učitelka odejde a Anička zůstane sama. Neví kde je a pláče. Neví, jak se dostane domů. Kolem jde hodný gádžo, který Aničce slíbí, že ji odvede domů. Doma už ji čeká nešťastná maminka, která neví, kde Anička byla.

Stará cikánka: Ahoj Aničko, no kde si byla?

Anička: Nějaká zlá učitelka mě odvedla do zvláštní školy a já jsem nevěděla kde to jsem.

Stará cikánka: No tak nevadí, hlavně že se ti nic nestal a že už jsi doma. A kdo tě vlastně přivedl?

Anička: Nějakej hodnej gádžo mě přivedl domů.

Stará cigánka: No já to vždycky říkala, že mezi cikánama i gádžama se najdou hodný lidi! Tak pojd', vezmeme kočárek a jdeme nakupovat.

Scéna 7.

Dojedou do samoobsluhy a stará cigánka začne do kočárku nakládat mouku a další a další, potom koupí ještě hodně sádla a soli.

Anička: Mamí a proč kupuješ tolik mouky a sádla, proč místo toho nekoupíš radši nějaký maso.

Stará cigánka: No já bych ti to řekla takhle: AŽ SE SVĚT OTOČÍ A AŽ SE ZMĚNÍ DOBA TAK TO MOŽNÁ POCHOPÍŠ.

Scéna 8.

Kapela začíná hrát píseň Čhajori romani a na pódium nastupují holky v širokých romských sukních. Zatancují závěrečný tanec.

Příloha 3. Fotografie

(Obr. 1) Nacvičování divadla v klubovně

(Obr. 2) Nacvičování divadla v klubovně

(Obr. 3) Nacvičování divadla v klubovně

(Obr. 4) Nacvičování divadla v klubovně

(Obr. 5) Nacvičování divadla ve volnočasovém klubu

(Obr. 6) Rozhovor

(Obr. 7) Divadelní představení ve volnočasovém klubu (kapela)

(Obr. 8) Divadelní představení ve volnočasovém klubu

(Obr. 9) Divadelní představení ve volnočasovém klubu